

Prokopius'un Trabzon Seyahati (*)

A. Mican Zehiroğlu

azehiroglu@gmail.com

MS.554 yılında, Prokopius tarafından yazılan¹ "Yapılar" isimli eserde; Justinianus dönemindeki imar faaliyetleri anlatılır. Antik Kolha kültürünün en batıdaki temsilcileri olan ve o dönemlerde bugünkü Trabzon, Rize bölgesinin yüksek kesimlerinde yaşayan Tzaniler de bu eserin bir bölümüne konu olmuştur. Prokopius, Tzanika olarak adlandırılan bu bölgede, Bizans devletinin icraatlarını devletin resmi tarihçisi olarak aktarmıştır. Sahil şeridindeki denizci akrabalarının aksine, yüksek kesimlerde yaşayan ve daha önceki asırlarda da Sanni adıyla anılan² Tzaniler, o dönemde yaylacılık ve eşkiyalıkla geçinmekteydiler. Prokopius, yazısının başında, Tzaniler ve onların memleketi ile ilgili bazı ön bilgiler vererek, gözlemlerini aktarır ;

"Tzaniler, kadim zamanlardan beri herhangi bir hükümdara bağlı olmayan bağımsız bir halk olarak yaşamışlardır. Vahşice bir yaşam biçimi sürdürerek, ağaçlara, kuşlara ve çeşitli mahluklara tanrıları gibi hürmet ederler ve onlara taparlar. Ömürlerinin tamamını gökyüzüne doğru uzanan ve ormanlarla kaplı olan bu dağlarda yaşayarak geçirirler, ama hayatlarını, ziraat ile değil, haydutlukla ve eşkiyalıkla kazanırlar. Zira, toprağı işleme konusunda usta değillerdir ve memleketleri, sarp dağların en az olduğu yerlerde bile oldukça engebelidir. Bu yaylalar, engebeli olmanın ötesinde, son derece taşlık, işlenmesi zor ve hiç bir mahsule uygun olmayan bir toprak yapısına sahiptir. Onlar tarım yapacak olsalar bile, ürün yetiştirmek için yeterli toprak bulamazlar. Burada, ne araziyi sulamak, ne de tahıl yetiştirmek mümkün değildir; çünkü bu bölgede düz bir arazi bulunmaz ve hatta buralarda ağaç da yetiştirdiği halde, bunlar meyve vermeyen ağaçlardır. Zira bu bölge; bitmek bilmeyen kışın etkisiyle, uzun süre kar altında kaldığından, ilkbaharın başlangıç dönemi son derece belirsiz ve düzensizdir. Bu nedenlerden dolayı Tzaniler eski çağlarda bağımsız bir yaşam sürmüşler, ama şimdiki imparator Justinianus'un saltanatı sırasında, general Tzittas'ın komutasındaki bir Roma ordusu tarafından bozguna uğratıldılar ve hepsi kısa sürede mücadeleden vazgeçerek boyun eğdiler. Böylece, tehlikeli bir özgürlüğün yerine, sıkıntısı daha az olan esareti tercih etmiş oldular. Ve onlar hemen Tanrıya itaat ederek Hristiyanlığı kabul ettiler. Böylece her tür haydutluktan vazgeçerek yaşam biçimlerini huzurlu bir yola sokmuş oldular ve -daha sonra- düşmana karşı sefere çıkıldığında, her zaman Romalıların yanında yer aldılar." ³

Gerçekten de, **MS.527** yılında Bizans hükümdarı olan Justinianus'un⁴ saltanatı ile birlikte, Prokopius'un bahsettiği bu "huzurlu yol", bölge halkına yönelik güçlü bir

¹ Hallsal, P. (1997)

² Zehiroğlu, A.M. (1999)

³ Dewing, H.B. (1940); III. vi. 1-7

⁴ Evans, J.A. (1998)

asimilasyon aracı olarak kullanılmaya başlanmış ve sonraki yüzyıllarda, resmî kilise dili olan Yunanca, bu şekilde bölgede kök salıp yaygınlaşmıştır. Justinianus, Perslerle olan mücadelesinde oldukça önem taşıyan bu bölgenin Hristiyanlaştırılması için büyük çaba harcamıştır. Bu strateji çerçevesinde, Tzani memleketinde inşa edildiği belirtilen Skhamalinihi kilisesi, muhtemelen bugünkü Sumela manastırının ilk nüvesidir ;

“Ve imparator Justinianus, Tzani’lerin bir zaman sonra yaşam biçimlerini tekrar değiştirerek, daha ilkel olan eski geleneklerine dönebilecekleri endişesiyle, aşağıdaki önlemleri tasarladı:

*Tzanika ulaşılması zor bir memleketti, özellikle de atlılar için bu kesinlikle mümkün değildi, zira belirtmiş olduğum gibi her taraf uçurumlarla çevrili ve ormanlarla kaplıydı. Bu nedenle Tzanilerin komşuları ile ilişki kurmaları mümkün olmuyordu ve yabancı hayvanlar misali, kendi aralarında izole bir yaşam sürüyorlardı. Bu durumu değiştirmek için, imparatorun emri ile ulaşım engel olan ormanlarda ağaçlar kesilerek yollar açıldı ve engebeli yerler düzeltilerek, atların ilerleyebilmesi için uygun hale getirildi. Bu şekilde onların komşularıyla ilişki kurmaya yönelmeleri ve normal insanlar gibi diğer toplumlarla biraraya gelmeleri sağlanmış oldu. Daha sonra imparator, **Skhamalinihi** adıyla bilinen bir yerde onlar için bir kilise inşa ettirdi ve böylece onlara, ayinlerini gerçekleştirmeleri, kutsanmış ekmeği bölüşmeleri, dualarla tanrıya sığınmaları ve diğer ibadet kurallarını yerine getirebilmeleri için imkan sağlamış oldu, bu sayede onlar da insan olduklarını artık bileceklerdi. Ve memleketin her tarafına kaleler inşa etti, Roma ordusunun bu güçlü garnizonlarında onlara görevler vererek, diğer toplumlarla ilişki kurmalarını kolaylaştırdı. Şimdi Tzanika’da inşa edilen bu kalelerin yerlerini sayacağım.”²*

Tzanika’daki kalelerin yerlerine ilişkin notlar, metinden anlaşıldığına göre, Prokopius’un, bugünkü Bayburt kenti civarından Trabzon yönüne doğru, Xenophon’un rotasını kullanarak yaptığı bir seyahate dayanmaktadır ;

*“Bu memleketin sınırlarını belirleyen noktalardan biri, üç yolun buluştuğu bir yerdedir; Ermenilerle, Tzaniler arasındaki sınır bu noktadan itibaren başlıyor ve öteye doğru devam ediyordu. İmparator, daha önce kale bulunmayan bu yerde, bölgenin asayışı için **Horon** adıyla, büyük ve çok sağlam bir kale inşa ettirdi. Burası, Romalılar için Tzanika’ya geçiş noktasıdır. Buraya “Dük” ünvanıyla askeri bir komutan yerleştirildi.”³*

Prokopius’un tanımladığı bu nokta, bugünkü Bayburt kenti civarında olmalıdır. Öteye, -doğuya- doğru devam ettiği belirtilen Tzani-Ermeni sınırı ise Çoruh nehrine paralel olarak doğu yönünde uzanmaktadır. Prokopius, Tzanika memleketine yaptığı geziye bu noktadan itibaren başlamış ve kuzeydeki Soğanlı dağlarını aşabilmek için, asırlar önce Xenophon’un takip ettiği güzergahı izlemiştir ;

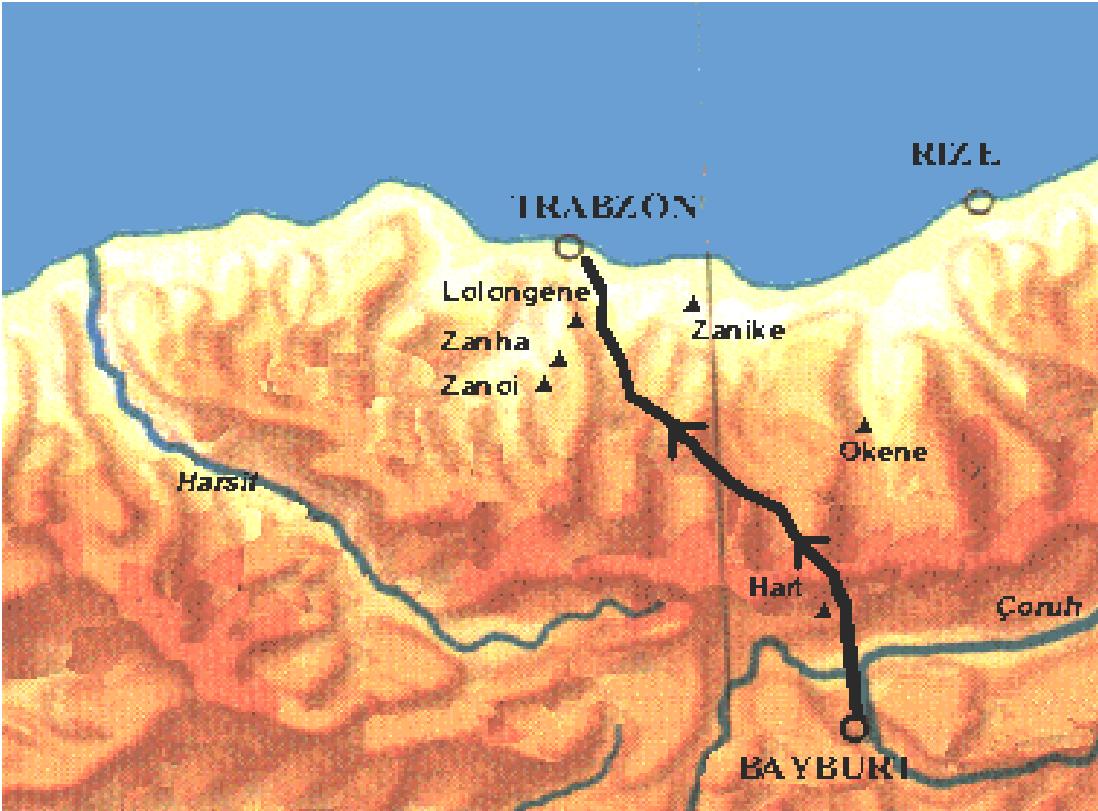
² Dewing, H.B. (1940); III. vi. 8-14

³ A.g.e.; III. vi. 15-17

“Ve Horoni'den iki günlük uzaklıkta bir yerde, Tzanilerin **Okenit** olarak bilinen bölgesi başlar, ki Tzaniler kendi içlerinde farklı kollara ayrılmaktadırlar. Burada, **Khart** denilen yerde, eski zaman insanları tarafından inşa edilmiş, ancak uzun süre önce bakımsızlık yüzünden harabe haline gelmiş kaleye benzer bir yapı bulunuyordu. İmparator burayı tamir ettirerek, kalabalık bir nüfusun burada barınmasını ve memleketin düzeninin korunmasını sağlamıştır.”¹

Adı geçen Khart; bugün de aynı güzergah üzerinde Hart köyü olarak ismini yaşatmaktadır. Prokopius da, Xenophon gibi buradan kuzeye doğru ilerlemiş, Soğanlı dağlarını aşarak, Madur tepesinin eteklerinden kuzeybatıya, Trabzon yönüne doğru yoluna devam etmiştir. Bu arada, aynı bölgeye dahil olan ancak yolunun üzerinde olmayan yerlere ilişkin bilgileri de notlarına eklemiştir ;

“Ve buradan biraz doğu tarafına gidildiğinde, kuzeye doğru uzanan sarp bir vadi vardır; burada da **Barkh(on)** isimli büyük bir yeni kale inşa ettirdi. Söylediklerine göre, bu kalenin ötesinde, dağların aşağı tarafları **Okenit** Tzanilerinin sığırlarını barındırdıkları ve kışlaklarının bulunduğu yerlerdir. Onlar bu sığırları, toprağı sürüp işlemek için değil, sürekli bir süt kaynağına sahip olmak ve etleriyle beslenmek için yetiştirirler.”²

Prokopius'un muhtemel Trabzon güzergâhı ve bu bölgede günümüze kadar ulaşmış olan bazı köy isimleri.

¹ A.g.e. ; III. vi. 18-19

² A.g.e. ; III. vi. 20-21

Prokopius'un, Trabzon'a doğru yoluna devam ederken, kuzeydoğu yönünde yerini tarif ettiği, ancak yolunun üzerinde olmadığından bizzat görmediği vadi, bugünkü Solakli vadisinin yukarı kesimidir. Binlerce yıl önce olduğu gibi, bugün de yaylacılık geleneğinin sürdürülmekte olduğu bu yörede; köy isimlerinde¹, ve hatta konuşulan dilde Tzanilerden kalma izlere rastlamak mümkündür. Solakli vadisi çevresinde oturdukları anlaşılan Okenitlilerin isimlerinden bazı izler de farklı formlarda günümüze kadar ulaşabilmiştir. Ancak, yerli kökenli köy isimleri, özellikle geç Bizans döneminde, Yunanca fonetik ve gramerine uygun şekilde "düzeltilecek" kullanıldığı için, günümüze kadar ulaşabilmiş olan yerli köy isimlerini tespit edebilmek oldukça zordur. Bunlardan biri, Solakli vadisinde, bugünkü Çaykara'nın 15 km güneyinde 1935 nüfus sayımı kayıtlarında, Aşağı **Okene** ve Yukarı **Okene** adlarıyla kaydedilen köylerdir.² Bugün Ogene olarak bilinen bu köylerin ismi, büyük olasılıkla, Prokopius'un sözünü ettiği **Okenit** adının günümüze kadar ulaşabilmiş orjinal yerli formudur ve Helenizasyon sürecini aşmış günümüze kadar ulaşabilmesi de muhtemelen, St.Eugenius olarak bilinen Hristiyan azizinin ismine benzetilmesi ya da yakıştırılması sayesinde mümkün olabilmektedir.

Prokopius, Okenitlilerden bahsettikten sonra, bugünkü Karadere vadisinin üst kesimlerinden aşağı, kuzeybatı yönünde Trabzon'a doğru ilerlemeye devam eder ;

*"Tepelerin hemen ardında, düzlük bir arazide kurulu bulunan **Kena** isimli yer ve bu yerin batısına doğru, **Sisilis** isimli kale yer alır; eski çağlarda inşa edilmiş fakat daha sonra terkedilmiş olan bu kale, İmparator Justinian tarafından onarılmış ve diğerleri gibi burası da bir Roma askeri garnizonu haline getirilmiştir. Ve bu kaleden sonra, kuzeybatı yönünde varlığı bilinen bir diğer yerin ismi de, yerli halk arasında "**Longini'nin mevzisi**" olarak geçer, zira eski zamanlarda Romalı general Longinus, Tzanilere karşı bir sefere çıktığında burada karargah kurmuştu. Burada; Sisilis'den bir günlük uzaklıkta, imparator tarafından **Burgusno** isimli büyük bir kale inşa edildi."*³

Prokopius, Trabzon'a ulaşmadan önce, yolu üzerindeki son kale olan **Burgusno**'dan bahsederken, bu kalenin kurulduğu yerin, yerli halk tarafından "**Longini'nin mevzisi**" olarak adlandırıldığını belirtmiş, ancak -yazık ki- bu adlandırmanın yerli dildeki orjinalini değil, Latince tercümesini⁴ aktarmıştır. Prokopius'un Trabzon'a yakın bir yer olarak tarif ettiği bu yer de, Trabzon'un yaklaşık 15 km güneyinde bulunan ve ismi günümüze **Lolongena** olarak ulaşan köyün bulunduğu yer olmalıdır. Zira, bu köyün adı, eski yerli Güneybatı Kafkas dillerinde, yer adlarında rastlanan "**Le-, La-, Lo-**" şeklindeki önekli yapılara uymaktadır.⁵ Bu durumda Prokopius'un, ismini "Longini'nin mevzisi" olarak tercüme ettiği yer de burası olmalıdır ;

Le-longine > Lo-longene (=Longini'nin yeri)

¹ "**Zan-oi**", "**Zan-ha**", "**Zan-ike**", "La-zan-at" gibi.

² Genel Nüfus Sayımı 1935

³ Dewing, H.B. (1940); III. vi. 22-24

⁴ "Longini Fossatum"

⁵ Laz ve Tzani dillerinin de dahil olduğu Güneybatı Kafkas Dil Ailesinin tarihsel coğrafyasında, özellikle iç kesimlere ait yer isimlerinde rastlanan "**Le- ; La- ; Lo-**" şeklindeki önekler, muhtemelen bu dil ailesine özgü bir yapıdır.

Prokopius, buradan Trabzon'a ulaşmadan önce, yine güneyinde ve güneybatı istikametinde, güzergâhı dışında kalan Tzani topraklarına da kısaca değinmiştir notlarında. Tzanilere mensup çeşitli toplulukların yerleşik olduğu bu bölgeler de, bugünkü Maçka kasabası civarından, batıda Tonya, güneyde Torul kasabalarının bulunduğu yerlere kadar uzanmaktaydı ;

“Sisilis kalesi, buranın biraz yukarısında bulunmakta ve buradan itibaren Koksilini Tzani olarak tabir ettikleri bölge başlamaktadır. Bu bölgede şu anda; biri Skhamalinihi adıyla bilinen, diğeri ise yerli halk tarafından Tzanzak olarak adlandırılan iki kale yapılmış ve buraya bir komutan tayin edilmiştir.” ¹

Prokopius'un, güzergâhı dışında olduğu için bizzat görmediği güneydeki Koksilini bölgesinde varlığı bildirilen iki kaleden biri, aynı zamanda da bir kilise olarak inşa edilen **Skhamalinihi**, Maçka'nın 20 km güneyinde bulunan bugünkü **Sumela** olmalıdır. Bahsedilen diğer kale **Tzanzak** ise, daha güneyde Gümüşhane yakınlarında, kalıntıları günümüze kadar ulaşmış olan **Canca** kalesidir.

Bu bilgileri de aktardıktan sonra, **Lelongene**'den aşağı doğru Trabzon'a inen Prokopius, Tzanika seyahatini bu şekilde tamamlamış olur ;

*“Bu memleketin ardında, Karadeniz sahilinde **Trapezus** isimli bir kent bulunur. Bu kentteki su kıtlığı nedeniyle, imparator tarafından buraya da bir su kemeri inşa edilmiştir ki kent sakinlerinin su sorununu çözen bu kemer, St.Eugenius'un adı ile anılmaktadır.”* ²

KAYNAKÇA :

Başbakanlık İstatist. Gen. D. / 1935 Genel Nüfus Sayımı , Ankara -1937

Dewing, H.B / Procopius : On Buildings , London -1940

Evans, J.A. / Justinian, Encyclopedia of Roman Emperors -1998

Halsall, P. / Byzantine Sources in Translation -1997

Zehiroğlu, A.M / MS 1. Yüzyılda Doğu Karadeniz, Kafkasya Yazıları 7.Sayı -1999

(* Bu yazı "**Tarih ve Toplum**" dergisinde yayınlanmıştır. (Ağustos, 2000 ; Sayı:200)

¹ Dewing,H.B. (1940); III. vi. 25-26

² A.g.e.- III. vii. 1